

eens; techniek is ook niet ethisch-neutraal, maar ethisch-onbepaald. Men denke aan de boekdrukkunst, de rotatiepers, de radio en het filmtoestel.

De mogelijkheden der techniek kunnen uitgaan boven het ethische, waar techniek het instrument levert voor het wetenschappelijk onderzoek. Hier hebben wij het terrein van de stoffelijke verrijking en verruiming van het menselijk leven verlaten, en komen op het terrein van het kennen der dingen, het terrein, waar het denken is gericht op het verkrijgen van een inzicht in het wezen der dingen; waar de aandacht is gericht op het onveranderlijke.

II.

Dit gedeelte van mijn opmerkingen, waar het zal gaan over arbeider en machine, zou ik gaarne willen aanvangen met een opmerking, een passage uit het bekende boek van Huizinga „In de schaduwen van morgen” ¹⁾. „Een derde tegenstelling tusschen vroeger crisisbesef en het huidige is het volgende. Alle vroegere verkondigers van betere dingen en tijden: hervormers en profeten, dragers en belijders van renaissances, restauraties en réveils, hebben altijd gewezen naar verleden heerlijkheid, gemaand tot terugkeer, tot herstel van oude zuiverheid. De humanisten, de reformatoren, de moralisten uit den Romeinschen keizertijd, Roussau, Mohammed, ja, zelfs de profeten in een negerstam van Midden-Afrika, zij hebben steeds den blik gericht gehad op een gewaand voorheen van beter gehalte dan het ruwe heden, en terugkeer daarheen gepredikt.” En iets verder: „maar nu weten wij: een algemeen terug is er niet. Wij allen, hoe ook gericht of gezind, weten dit: wij kunnen niet terug, wij moeten doorheen. Ziedaar het geheel nieuwe, nog niet eerder vertoonde, van ons crisisbesef.”

Ik geloof als het inzicht van Huizinga in dezen juist moet worden geacht, dat een conclusie voor de hand ligt. Er is namelijk niets, dat ons leven van dat van vroegere generaties wezenlijk doet verschillen, dan alleen het verschijnsel techniek. Het is voor het eerst in de geschiedenis, dat techniek het leven beheerscht. Beheerscht in dezen zin, dat ons leven niet meer losgedacht kan worden van de ons omringende produceerende fabrieken, het massaproduct en het massavermaak met technische hulpmiddelen.

Wij zijn allen bewust of onbewust min of meer onder den ban gekomen van de macht der techniek. Deze macht bestaat voor een deel in het succes der rationalisatie. Techniek is in zekeren zin altijd rationalisatie. Dat wil zeggen, dat zij streeft naar een zoo groot mogelijk nuttig effect, naar een maximale prestatie bij minimaal energieverbruik en tijdverbruik. Het resultaat van dit weten-

¹⁾ Prof. Dr. J. Huizinga, *In de schaduwen van morgen*, Haarlem 1935, pag. 11.